

Osmanlı Dönemi Âyet Tefsirleri

Burhan BALTACI*

Giriş

Hız. Peygamber'in, Kur'an âyetlerini gerektiğinde tefsir ettiğini gösteren hadislerin mevcudiyeti bilinmektedir.¹ Hız. Peygamber ve sahabe dönemi, tefsir faaliyetlerinin sözlü rivayete dayanması, bu dönemde Kur'an'ı başdan sona tefsir etmeyip, manası kapalı âyetlerin tefsirini ihtiva etmesi sebebiyle "tefsirin birinci merhalesi" olarak kabul edilmektedir. Ali b. Ebî Tâlib (40/660), Abdullah b. Mes'ud (32/652), Ubey b. Ka'b (19/640), Abdullah b. Abbâs (68/687), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (44/664), Zeyd b. Sâbit (45/665) gibi sahabe müfessirlere isnat edilen tefsir rivayetleri, Kur'an'dan bir âyetin veya âyet grubunun tefsiri ya da bir âyet içerisindeki kelime ya da kavramın anlaşılmasına yönelik tefsirlerdir. Müstakil tefsir yazma faaliyeti ise bir sonraki döneme tekabül etmektedir.²

Hız. Peygamber'in Kur'an'ı âyet âyet tefsir etmesi günümüz konulu tefsirin başlangıcı, sahabe dönemi de bu anlayışın devamı kabul edilmektedir.³ Günümüz Tefsir araştırmaları içerisinde önemli bir yer tutan "Konulu Tefsir" faaliyetleri, alanında müstakil olarak kaleme alınan eserlerin çoğunda konulu tefsir; "konu tefsiri (Kur'an'ın tamamından bir konunun tefsir edilmesi), sûre bütünlüğünü esas alan tefsir, kelime ve kavram tefsiri" olmak üzere üçe ayrılır.⁴ Âyet tefsirleri, son dönem kaleme alınan bazı eserlerde "Âyet Çerçevesi Konulu Tefsir" başlığıyla, konulu tefsir alanındaki eserlerde zikredilmiştir.⁵

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

1 Hız. Peygamber'in Kur'an'ı tefsiri ile ilgili müstakil bir kaynak olarak bkz. Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, c. 1-2, İstanbul: Yeni Akademi, 2006.

2 Davut Aydın, *Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, İzmir 2000, s. 19-20, 24.

3 Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul: Ensar, 2006, s. 81, 83.

4 Aydın, *Tefsir Çeşitleri*, s. 87.

5 Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 107 vd. Âyet tefsirine konulu tefsir içerisinde yer veren ilk çalışmalardan bir tanesi Müdâyene Âyeti Tefsiri (Bakara Sûresi 2/282), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Yakup ➤

Bir sûreyi konulu tefsire göre tefsir etmenin yöntemleri maddeler halinde sayılırken⁶ âyetlerin müstakil olarak tefsir edilmemesinin gerekli olduğu ispatlanmaya çalışılmaktadır.⁷

Sûre tefsirinde dikkat edilmesi gereken hususlar arasında yer alan “diğer sûre ve âyetlerdeki aynı konu ile ilgili âyetler ve hadisler de göz önünde bulundurulmalıdır” ifadeleri âyet tefsiri için de söz konusudur ve âyet tefsirinde de konu ile alakalı diğer âyetlerden müstağni bir âyet tefsiri düşünülemez. Bir âyetin tefsirinde, diğer âyetlerin dikkate alınmasını da içeren genel tefsir kurallarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Nitekim yukarıda görüşlerinden bir kısmına yer verdiğimiz Demirci, “... Hz. Peygamber (sav.) âyetleri tefsir ederken onları birbiriyle açıklama yoluna gitmiştir. Daha sonraları da bu iş sistematik bir hal alarak, özellikle Osmanlılar döneminde birçok âyetin müstakil olarak tefsiri yapılmıştır.” ifadeleri ile yapılan âyet tefsirlerine değer atfetmekte; “... çalışmalar tek âyet üzerinden yürütülmüş olsa da esasen onlar, Kur’an bütünlüğü içerisinde ele alınmak durumundadırlar.” ifadeleri ile de bu yöntemin imkanını ortaya koyarken, diğer âyetler dikkate alınmadan yapılacak bir tefsirin mahzurlarına dikkat çekmektedir.⁸

Müstakil sûre ve âyet tefsirlerinin diğer dönemlere göre daha revaçta olduğu zamanlarda kaleme alınmış ve yazma eserler olarak kütüphanelerimizde yer alan bu tür tefsirlerin kendine mahsus özellikleri bulunmaktadır.⁹

Osmanlı Dönemi Âyet Tefsirlerine Genel Bakış

Osmanlı tefsir geleneğini diğer dönemlerden ayıran bariz vasıflarından birisi olarak Kur’an’ı baştan sona tefsir eden müstakil tefsirlerin azlığı gösterilir. Bu özelliğin tabii bir sonucu olmak üzere eksik tefsirler, haşiye ve talikler ile sûre ve âyet tefsirlerinin varlığı ve hatta çokluğu bu dönem tefsirinin farklılığını belirleyen özelliklerdendir. Biz çalışmamızda, tek bir âyeti tefsir eden eserler anlamında, Osmanlıda âyet tefsirlerine değinmek istiyoruz. Bu türe ait eserlerden örnekler vermekle beraber, çalışmamızın kurgusu içerisinde Osmanlı döneminde adı geçen tefsir türünün yaygın olarak kullanılmasına ve müfessirleri âyet tefsirine dair eser vermeye iten amillere de değinmeye çalışacağız.

Çiçek, İstanbul 1998, 139 s.) isimli araştırmamızdır. Burada Konulu Tefsir konu, kavram, sûre ve âyet tefsiri olarak sınıflandırılmış (s. 20-21) ve âyet tefsirinin tarihçesi Hz. Peygamber’e kadar dayandırılırken, âyet tefsirlerinin yapıma sebepleri ile âyet tefsirinde dikkat edilecek hususlara da yer verilmiştir (s. 26-32). Âyet tefsirleri ile alakalı “Kastamonu Yazmaları” özelinde bir araştırmamız için bkz. Baltacı, B., Müstakil Ayet Tefsirleri -Kastamonu Yazmaları-, Bursa: Emin Yay., 2013, s. 256

6 Ayduz, *Tefsir Çeşitleri*, s. 105 vd.; Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 168 vd.

7 Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 108.

8 Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, s. 108-109.

9 Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s. 165 vd.

Osmanlıda âyet tefsirlerine dair müstakil eserlere örnek olarak aşağıdaki eserleri zikredebiliriz. Bu eserler ve sıralaması Mustafa Öztürk'ün "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış" isimli çalışmasından alınmıştır.¹⁰

Dâvûd-i Kayserî'nin (ö. 751/1350) *Şerhu Besmele bi's-sûreti'n-nev'iyyeti'l-insâniyyeti'l-kâmile* adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1693/16; Fatih, nr. 141/2). Bu eser Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Te'vilâtü'l-Kur'ân (Te'vilât-ı Kâşâniyye)* adlı eserinin mukaddimesinde besmele hakkında verilen bilgilerin şerhidir.

Şeyh Bedreddîn Simavî'nin (ö. 1420/823) *Tefsîru Âyeti'l-kürsî* adlı eseri (Köprülü Ktp., nr. II/329).

Fatih Sultan Mehmed devri âlimlerinden Hayâlî Şemseddîn Efendi'nin (ö. 875/1571) *Risâle fî kavlihî teâlâ "Kâle'l-mele'üllezîne..."* [A'râf 7/75] adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2720/11).

Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Risâle fî tefsîri kavlihî teâlâ "Lem tekün âmenet min kablü..."* [En'âm 158/6] adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 13/451).

Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) *Nüzhetü'l-ihvân fî tefsîri kavlihî teâlâ "Kâlû yâ Lûtu innâ rusülü rabbik"* [Hûd 11/81] ve *Nüzhetü'l-ashâb* (Fâtur sûresinin son âyetinin tefsiri) adlı eserleri (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 413; İzmirlî İsmail Hakkı, nr. 3817).

Molla (Sarı) Lütfi'nin (ö. 900/1494) *Risâle fî tefsîri kavlihî teâlâ "Ve-etimmû'l-hacce ve'l-umrete lillâh"* [Bakara 2/196] adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2844).

Küçük Ahmedzâde'nin (ö. 910/1504) *Tefsîru Âyeti'l-kürsî* adlı eseri (İÜ Ktp., AY., nr. 1981).

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Tefsîru kavlihî teâlâ "Hüvellezî haleka leküm mâ fi'l-ardi cemî'an"* [Bakara 2/29], *Risale fî tefsîri âyeti'l-vudû'* ve *Risâle fî tefsîri kavlihî "Mâ kâne 'ale'n-nebiyyi min harec"* [Ahzâb 33/38] adlı eserleri (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 315, 2767).

Hüsanzâde'nin (ö. 893/1487'den sonra) *Risâle fî tefsîri kavlihî teâlâ "Yuhallevne fihâ min esâvira min zeheb"* [Fâtur 35/33] adlı eseri (Süleymaniye ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2806). Bu risalede Bakara 2/8, 14 ve Câsiye 45/21. âyetler de tefsir edilmiştir.

Cemâl Halvetî'nin (ö. 899/1494) *er-Risâletü'l-kevseriyye* (Haşr sûresinin son âyetlerinin atvâr-ı seb'a açısından tefsiri), *Kitâbü'n-nûriyye* (Âyetü'l-Kürsî tefsiri) ve *Envârü'l-kulûb li-talebi rü'yeti'l-mahbûb* (İsrâ 17/70-73. âyetlerin tefsiri) adlı eserleri (Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 686).

¹⁰ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-1*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2011, s. 140-141.

Şeyh Bâli Efendi'nin (ö. 1552/960) *Risâle fî tefsîri âyâtin muhtelife* adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Dâru'l-Mesnevî, nr. 55). Bu tefsir risalesinde sırasıyla Bakara 2/30-33, Meryem 19/71, A'râf 7/171-173, Ahzâb 33/72, En'âm 79-78/6, Bakara 255/2, Bakara 29/2, A'râf 7/143-144, Kehf 18/66-78, Âl-i İmrân 3/31. âyetler tefsir edilmiştir.

Ümmü Veledzâde'nin (ö. 1572/980) *Risâle fî tefsîri kavlihî Teâlâ "İ melû âle Dâvûde şükran"* [Sebe 34/13] adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 246).

Suûdî Efendi'nin (ö. 999/1590) *Risâle fî tefsîri kavlihî "Ev kesebet fî imânihâ hayran"* [En'âm 158/6] adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 822).

Tatar İbrahim Efendi'nin (ö. 1001/1592) *er-Risâletü'n-nûriyye fî keşfi esrârî'n-nâriyye fî tefsîri Âyeti'n-nûr (Risâle fî tefsîri Âyeti'n-nûr)* adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5381).

İsmail Ankaravî'nin (ö. 1631/1041) Nûr 24/35. âyetin işarî tefsirini içeren *Misbâhu'l-esrâr* adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2872).

Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin (ö. 1678/1088) *Risâle fî kavlihî teâlâ "Millele ebîküm İbrâhîm"* [Hac 22/78] adlı eseri (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5435).

Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin (ö. 1687/1098) *Âyetü'l-Kürsî tefsiri*.

İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725/1137) *Tefsîru Âmene'r-rasûl* [Bakara 2/285-286] adlı eseri (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507).

Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) *Gâyetü'l-burhân fî a'zâmi âyetin fi'l-Kur'ân* (Âyetü'l-Kürsî tefsiri) adlı eseri.

Şeyhülislam Ebûishakzâde Esad Efendi'nin (ö. 1753/1166) *Tefsîr-i Âyeti'l-kürsî* (İstanbul trs.) adlı eseri.

Dâvud Karsî'nin (ö. 1169/1756) Nûr 24/35. âyetin tefsirini içeren *er-Risâletü'n-nûriyye ve'l-mişkâtü'l-kudsîyye* adlı eseri (Süleymaniye ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6383).

Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) *Risâle fî tefsîri kavlihî teâlâ "Ve-hüve'l-ğafûru'l-vedûd"* [Burûc 85/14], *Risâletü'l-Besmele* (İstanbul 1201, 1304) ve *Risâletü şerhi'l-Besmele* adlı eserleri (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1017; Fatih, nr. 5311). Hâdimî bu son eserinde besmelenin mana ve hikmetlerini lugat, kelam, tasavvuf vb. onsekiz ilim yönünden açıklamış ve bu hususta 100 kadar kaynaktan faydalandığını belirtmiştir.

Yûsuf el-İskilibî'nin (ö. 1199/1785) *Netâicü'l-efkâr ve zevâhirü'l-ezhâr* adlı eseri. Bu eser Bakara 2/284. âyetin tefsirine dairdir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3667).

El Yazması Âyet Tefsirleri

Osmanlı dönemine ait âyet tefsirlerinin büyük çoğunluğu el yazmaları olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu birikim kütüphanelerimizde yazma eserler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunları ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun buluyoruz. Öncelikle, müstakil âyet tefsirlerinin isimlendirilmesinde kullanılan kalıplar farklılık göstermektedir. Risâle fî tefsîri kavlihî teâlâ/âyeti "...(âyet)" şeklinde kullanılan kalıp ifadeye *Risâle fî tefsîri âyeti "Allahu velîyyullezîne âmenû yuhricuhum..."*¹¹ adlı eser örnek verilebilir. Süleymaniye Kütüphanesindeki eserler arasında da bu şekilde isimlendirmeye örnek "En'am 6/158. âyetin tefsiri olan *Risâle fî tefsîri kavlihî teâlâ "Hel yenzurûne illâ en te'tiyehumul-melâike,"* adlı eser gösterilebilir.¹²

İsmlendirmede Tefsîru kavlihî teâlâ "...(âyet)" şeklinde bir başka kalıp ifade de yaygın olarak kullanılmıştır. "وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ". Bakara 2/124. âyetin tefsiri olan eser, *Tefsîru kavlihî teâlâ "Ve iz ibtelâ İbrahim(e Rabbuhû bi-kelîmâtin fe etemmehün)"*¹³ şeklinde isi+mlendirilmiştir.

Tefsîru/Te'vîlu âyeti "...(âyet)" şeklinde bir isimlendirme de söz konusudur. En'am 6/158. âyetin tefsiri olarak kaleme alınan *Tefsîru âyeti "Lem tekün âmenet min kabl"* adlı eser bu türdendir.¹⁴ *Tefsîru âyetin min sûreti'l-Furkân*¹⁵ adlı eserde olduğu gibi âyet ismi verilmeden yapılmış olan isimlendirmeler de söz konusudur. Bu eser "وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَقُولُ أَأَنْتُمْ أَضَلَلْتُمْ" Furkan 25/17. âyetin tefsiridir.

Tefsir edilen âyetlerin lafzı itibariyle yapılan isimlendirmeler yanında müstakil olarak isimlendirilen eserler de bulunmaktadır. *es-Sırrul-kudsî fi Âyeti'l-kürsî* olarak isimlendirilen ve Âyet el-Kürsî olarak bilinen Bakara 2/255. âyetin tefsirini ele alan eser buna en güzel örnektir.¹⁶ Bunun dışında müstakil âyet tefsirleri arasında Beyzâvî'nin Tefsiri gibi çok bilinen bazı tefsirlerde yer alan ilgili âyetlerin tefsiri üzerine yazılmış talikler de mevcuttur. *Talik 'alâ*

11 16 Or 196/2, mb. (müelli bilinmiyor), *Risâle fî tefsîri âyeti "Allahu velîyyullezîne âmenû yuhricuhum..."*, vr. 71 a-74 b, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Camii Koleksiyonu.

12 34 Sü-Hü 451/15, Kemâl Paşazâde Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân (873-940/1468-1543), vr. 31 a-b, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonu.

13 34 Sü-Hü 46/2, mb. (müelli bilinmiyor), telif tarihi: 861 (1457), vr. 53 b-56 a, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonu.

14 34 Sü-Hü 451/13, Sünbûlsinân Sinânüddîn Yûsuf b. Hüsâm Amâsî (936/1530), vr. 28 b-30 a, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonu.

15 34 Sü-Aşir 440/8, Ahmed Efendî (1105/1693'de sağ), müstensih: Mehmed b. Molla Ahmed, vr. 46a-49b, Süleymaniye Aşirefendi Koleksiyonu.

16 34 Sü-Hü 76, Sıbt Nâsirüddîn Mansûr et-Tablâvî (1014/1606), müstensih: Mehmed b. Yûsuf, istisah tarihi: 1041 (1630), vr. 45, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonu.

kavlihî teâlâ “*Yâ büneyye lâ tedhulû min bâbin vâhid*”¹⁷ isimli Yûsuf 12/67. âyetin tefsirine yazılan talik buna örnek olarak verilebilir.

Âyet tefsirlerinin isimlendirilmesinde özel olarak isimlendirilen eserler olmakla beraber genelde “hâzihî risaletun fi kavlihî teâlâ” veya “tefsîru kavlihî teâlâ” gibi eserin konusunu beyan etmeye yönelik genel isimlendirmeler söz konusudur. Bunlar yanında son dönem kataloglama faaliyetleri esnasında eserin içeriği temel alınarak yapılan isimlendirmeler de olmuştur.¹⁸ Çeşitli kütüphanelerdeki isimlendirmelerin her bir kütüphane için birbirine benzer ve diğer kütüphanelerden ayrı özellikler taşıması bu kanaate ulaşmamıza sebep teşkil eden en önemli etkidir.

Âyet tefsirleri genel anlamda Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü dönemde yoğunlaşmaktadır. İlgili dönemle alakalı müstakil bir çalışma yapmış olan Ziya Demir’in de belirtmiş olduğu gibi bu tefsirlerin yazılma sebepleri şu ihtimallere dayanıyor olabilir: . “Osmanlılar’da ister doğrudan telif, isterse haşîye şeklinde olsun sûre ve âyet tefsirlerinin bir kısmının, müderrislik, kadılık, mukarrirlik, muhataplık ve vaizlik gibi bazı mansıplara atanabilmek için yapılan imtihan sorularına cevap olarak hazırlandığını gördük. Bunlar ayrıca bir görevden, yeni ve daha üst bir göreve talip olanlarca da başvurulan çalışma şekli olmuştur.”¹⁹

Bizim de kanaatimiz bu yönde olmakla beraber, buna ilaveten o günün şartlarında tartışma konusu olmuş olan herhangi bir meselede görüş beyan etmek için ya da dinî ve sosyal içerikli bazı problemlere, âyete dayalı çözüm üretebilmek amacıyla, bu tür tefsirlerin kaleme alınmış olabileceğini düşünüyoruz. Bunların yanında İslam uleması arasında güncelliğini hiçbir zaman yitirmeyen klasik bazı konulara ilişkin tartışmaların da, bu türde tefsirlerin yazılmasına sebep teşkil ettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür eserlerin yazılma sebepleri üzerinde ilerleyen sayfalarda bilgi verilecektir.

Genelde âyet tefsirleri tek bir âyeti tefsir etmektedir.²⁰ Bir kısım eserler ise bir tek âyeti değil de âyet grubunu tefsir etmektedir. Bu tür tefsire örnek *Risâle fî ba’di âyâti sûretil-Ahzâb*²¹ adlı eser verilebilir.

17 34 Ma 704/28, Mollazade, Muhammed Emin b. Sadreddin eş-Şirvânî (1036/1626), vr. 118-121, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu.

18 Örnek olarak bkz. 34 Sü-Hü 451/13, Sünbül Sinân Sinânu’d-Dîn Yûsuf b. Husâm Amâsî (v. 936/1530), *Tefsîru âyeti “lem tekün âmenet min kabl”*, vr. 28 b-30 a, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonu.

19 Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, s. 505-506.

20 Amasya İl Halk Ktp.’deki yedi adet eserin, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi’ndeki dört adet, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi’ndeki iki eserin tamamı bir tek âyeti tefsir etmektedir.

21 16 Or 679/4, Muhlisu’d-Dîn Tarsûsî, *Risâle fî ba’di âyâti Sûretil-Ahzâb*, vr. 27 b-32 b+10, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Camii Koleksiyonu.

Müellifi belli olan eserler olduğu gibi müellifi belli olmayanlar da bulunmaktadır. Örnek olarak elimize ulaşan eserlerden Amasya İl Halk Kütüphanesinde yer alan âyet tefsirlerinden beşinin müellifi belli değil, ikisinin ise bellidir. Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan âyet tefsirlerinin birinin müellifi belli, diğer üçünün ise belli değildir. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer alan altı eserden üçünün müellifi belli iken diğer üçünün ise müellifi belli değildir.

Türkiye'deki yazma eser kütüphaneleri genelinde değerlendirdiğimizde âyet tefsirlerinin çoğunluğu *es-Sirru'l-kudsî fi Âyeti'l-kürsî*²² gibi "Âyet el-Kürsî Tefsirleri'dir." Bunu çoğunluk sırasında belirgin bir biçimde "Besmele Tefsirleri" takip etmektedir. *Risâletü'l-Besmele* şeklinde besmele tefsirlerine rastlamaktayız.²³ Süleymaniye Kütüphanesinde ise azınlıkta olmakla beraber *Risâle fi fadli'l-Besmele*²⁴ örneğinde olduğu gibi bu tür eserlere rastlanmaktadır.

İtikat ve inanç esasları ile ilgili âyetler de çoğunluk açısından oldukça fazla yer tutmaktadır. *Tefsîru kavlihî teâlâ "Mâ lekum min ilâhin gayruhu"*²⁵ itikadî içerikli âyetlere örnek verilebilir. Ardından, abdest âyeti gibi Fıkhî konulu âyetler gelmektedir. *Tefsîru fi kavlihî teâlâ "Halaka's-semâvâti ve'l-ard"* gibi astronomi ile ilgili âyetler ile sosyal konulu âyetler de âyet tefsirleri arasında bulunmaktadır.

Müstakil âyet tefsirleri, isimlendirilirken kullanılan kalıplar açısından da farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar da araştırmamızda konu edilecektir. İçeriklerine göre sonradan isimlendirilenler olduğu gibi müstakil bir ismi bulunanlar da mevcuttur. Yukarıda adı geçen *es-Sirru'l-kudsî fi tefsîri Âyeti'l-kürsî* müstakil ismi bulunan âyet tefsirlerine bir örnektir.

Âyet tefsirleri kaleme alınırken genel anlamda klasik tefsir usulünde ifade edilen usulün takip edildiğini müşahede etmekteyiz. Buna göre, öncelikli olarak âyette yer alan kavramların anlaşılması için filolojik tahliller yapılmaktadır. Burada modern bilimsel anlayışta olduğu gibi kaynak verme

22 34 Sü-Hü 76, Sibt Nâsiruddîn Mansûr et-Tablâvî (1014/1606), müstensih: Mehmed b. Yûsuf, istinsah tarihi: 1041 (1630), vr. 45, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonu. Bkz. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplementband*, Leiden 1937-42, c. 2, s.443. Ayrıca bkz. 05 Ba 1556/2. Bir diğer eser, *Tefsîr-i Âyet el-kürsî*, Mehmed Esad b. Ebû İshâk İsmâil b. İbrâhîm Rûmî (1166/1752), vr. 133 b-140 b, Köprülü Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 19/2.

23 05 Ba 976/4, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Risâletü'l-Besmele*, vr. 99a-100a, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Yazmaları; 05 Ba 464/18, mb. (müelli bilinmiyor), *Risâletü'l-Besmele*, vr. 219 b-221 a, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Yazmaları; 05 Ba 464/3, mb., *Risâletü'l-Besmele*, vr. 19 b-38 a, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Yazmaları.

24 34 Sü-Aşir 442/15, Muhyiddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Bûnî (622/1225), vr. 78 b-79 b, Süleymaniye Aşirefendi Koleksiyonu.

25 10 Hk 536/14, mb., vr. 175 a-180 b, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi Yazmaları.

durumu çok azdır. Bununla birlikte, kaynak olarak kullanılan eserlerin eser ismi ya da müellif isminin de zikredildiği olabilmektedir.

Âyetler tefsir edilirken konusu ile ilgili olan diğer Kur'an âyetlerine de atıflar yapılmaktadır. Bu âyetler yanında Hz. Peygamber'in hadisleri de geniş olarak tefsirde yer bulmaktadır. Âyet ve hadisler dışında kalan rivayet müktesebatına yer verildiği de görülmüştür. Bu rivayetlerin doğruluğu ve sağlamlığına dikkat edenler olduğu kadar, konu ile alakalı olduğunu düşünerek sağlamlığını test etmeksizin rivayetlere yer verenler de bulunmaktadır. Klasik tefsir usulünde yer alan rivayet ve dirayet metotlarının farklılık arz etmekle beraber her ikisinin de eserlerde kullanıldığı görülmektedir.

Müstakil olarak tek bir âyetin tefsirinin kaleme alınması dikkat çekici bir husustur. Bu husus incelendiğinde ilgili âyet tefsirlerinin bir kısmının yukarıda da belirtildiği üzere müderrislik, kadılık, mukarrirlik, muhataplık ve vaizlik gibi bazı makamlara atanabilmek²⁶ için ya da yapılan imtihan sorularına cevap olarak hazırlandığı görülmektedir. Bu âyet tefsirleri ayrıca bir görevden, yeni ve daha üst bir göreve talip olanlar tarafından da yazılmış olan eserler ve risalelerdir.²⁷

Gazete Yazılarında Âyet Tefsirleri

Âyet tefsirine dair örneklerle Osmanlı son döneminin ilmî gazete yazılarında da rastlamaktayız. *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* dergileri özelinde bir araştırma yapan Mertoğlu bu dergilerde Kur'an âyetlerinin üçte birlik oranda bir bölümüne yer verildiğini ve dolayısıyla bir seçmenin söz konusu olduğunu vurgularken, bu seçimin sebepleri olarak âyetlere yer verilmiş özellikleri açısından şu sonuçlara ulaşmıştır: "Bu âyetlerin hangi bağlamda kullanıldığını hatırlamak, o dönemin aktüel tartışma ve arayışlarının Kur'an tefsirine nasıl yansıdığını gösterecektir. 56 kez kullanılan Âl-i İmrân 3/159 ve 48 kez kullanılan Hucurât 49/10. âyetler ittihadın, din kardeşliğinin önemi ve gerekliliği ile tefrikanın ve onun en önemli tezahür şekli olarak görülen

26 Bu tür bir geleneğin varlığını göstermesi açısından -sûre tefsirine dair misaller içerse de- örnek olarak aşağıdaki arşiv belgeleri gösterilebilir. Bağdat eski müftüsü Mahmud Efendi'nin yazmış olduğu tefsirden dolayı bir miktar para ile ödüllendirilmesi ve Erzurum Kadılığı'na tayin edilmesi konusunda Sadaret'ten (Başbakanlık) gönderilen 8 Ekim 1852 tarihli yazı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.AMD, 34/48. Yâsîn-i Şerif sûresini tefsir ederek Padişah'a takdim eden Evliya Hüseyin Efendi'nin, Unkapanı'ndaki dergâhın şeyhi öldüğü için bu makamın kendisine tevcihi hususunda isteğinin, Sadrazam tarafından Padişaha bildirilmesi ve Padişahın (II. Mahmud) Hüseyin Efendi hakkında gerekli tahkikat yapılarak bu makama uygunsa atamanın yapılması konusunda emri. 7 Ekim 1820. BOA, HAT, 542/26781. Kıbrıslı Mehmed Efendi'nin kaleme almış olduğu Nebe sûresi tefsirinden dolayı kendisine teşekkür edildiği ve tefsirin Ragıp Paşa Kütüphanesi'ne konulması konusunda Meclis-i Vâlâ (Bakanlar Kurulu) kararı. 22 Kasım 1849. BOA, MVL, 229/8.

27 Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, s. 505–506.

